

Edice a materiály

**Hry s režimem:
přehodnocování zakázaných filmů a role kulturní inteligence**

Čtrnáctideník *Scéna*, list vydávaný Svazem českých dramatických umělců (SČDU) a sloužící jako jeho hlavní tribuna, otiskl ve svém prvním říjnovém čísle roku 1989 dokument nazvaný „Stanovisko výboru filmové sekce SČDU k distribučnímu využití filmů z tvorby 60. let, včetně titulů, které do distribuce nikdy nebyly uvedeny“.¹⁾ *Stanovisko* bylo vyvrcholením procesů a aktivit, které probíhaly na půdě SČDU v souvislosti s filmovým odkazem 60. let od začátku roku; hlavně pak práce speciální „hodnotící“ komise SČDU, jež měla za úkol zhodnotit z uměleckého a ideového hlediska vybrané filmy z 60. let zakázané během normalizace²⁾ a jež se k tomuto účelu scházela na projekcích od března do června roku 1989 v budově Ústředního ředitelství Československého filmu (ÚŘ ČSF) v Jindřišské ulici.³⁾ V prvním plánu tak bylo cílem *Stanoviska* seznámit kulturní obec i širokou veřejnost s postojem SČDU ve vztahu k ožehavému tématu uvolňování dříve zakázaných filmů do distribuce. Podstatnější ale byl motiv – tedy snaha demonstrovat veřejně zapojení SČDU do probíhající transformace československé společnosti a kulturně-společenského kvasu, který charakterizoval uplynulých devět měsíců a jehož katalyzátorem byly události Palachova týdne z ledna 1989.

Zásah proti demonstrantům, kteří se sešli na Václavském náměstí v Praze, aby si připomněli 20. výročí sebevraždy Jana Palacha, vyprovokoval v následujících měsících projevy občanské neposlušnosti, happeningy, koncerty... V klubech a na tzv. poslechové diskotékách se pouštěla hudba režimu nepohodlných zpěváků a kapel, na repertoáru divadel se čím dál tím častěji objevovaly doposud zakázané hry, umělci podepisovali petici „Několik vět“ a dříve striktní komunistický režim tyto aktivity víceméně tiše toleroval. Československo žilo v jakémisi schizofrenickém mezičase, kdy se komunistické vedení, jež se už samo rozštěpilo na pro a proti-reformní frakce, snažilo lavírovat mezi udržením stávajícího režimu a zdánlivou nevyhnutelností transformace pod tlakem probíhající ekonomické a kulturní přestavby v Sovětském svazu a uvolnění v okolních sovětských satelitech. SČDU jako hlavní organizace sdružující a reprezentující umělce se

1) Stanovisko výboru filmové sekce SČDU k distribučnímu využití filmů z tvorby 60. let, včetně titulů, které do distribuce nikdy nebyly uvedeny. *Scéna* 14, 1989, č. 19 (1. 10.), s. 8.

2) *Analýza a hodnocení filmové tvorby 60. let*, strojopis, 27. 10. 1988. Osobní archiv Stanislavy Přádné.

3) Jan S v o b o d a, Budoucím historikům aneb Neopakovatelná situace zrodu. In: Stanislava P ř á d n á – Zdena Š k a p o v á – Jiří C i e s l a r (eds.), *Démanty všednosti: Český a slovenský film 60. let*. Praha: Pražská scéna 2002, s. 232; Program filmů z 60. let. Osobní archiv Stanislavy Přádné.

v tomto období ocitl do značné míry v centru rozdílných názorových proudů a tendencí na kulturní scéně a jeho vedení cítilo potřebu definovat a posléze veřejně deklarovat svoji pozici ve vztahu k aktuální situaci. Ústřední výbor SČDU navíc znepokojovalo napětí vzrůstající mezi vedoucími strukturami organizace a mnohými členy umělecké obce, které organizace zastupovala. SČDU, zdálo se, v podstatě obezřetně hledal jakýsi rovnovážný bod, v němž by se mohl veřejně přihlásit k liberalizaci poměrů, ale zároveň se vyhnout možnému obvinění z radikálních či případně dokonce kontrarevolučních postojů a aktivit. I přes probíhající události a pohyby ve společnosti totiž nebylo jasné, kam se bude celá československá verze „přestavby“ ubírat a v co nakonec vyústí. Pro starou vládnoucí garnituru totiž transformace až příliš připomínala období pražského jara a nesla s sebou nutnost nevíтанého zásadního přehodnocení 21. srpna 1968. Atmosféra tak nebyla ani zdaleka revoluční, většina společnosti přinejlepším doufala v jakousi změnu uvnitř systému, nikoliv změnu systému samotného, a pozdější listopadové události pak byly víceméně nečekané.

Téma přehodnocení zakázaných filmů z 60. let a jejich uvolnění do distribuce se pro výše nastíněné záměry SČDU nabízelo jako více než vhodné. Zakázané filmy byly „na očích“. Od sjezdu SČDU v roce 1987 se ostatně otázka nutnosti vypořádat se tím či oním způsobem s filmovým odkazem 60. let stala častým předmětem debat na půdě SČDU. Když se toto téma začalo postupně objevovat v tisku, SČDU v prvních měsících roku 1989 odpověděl sestavením výše zmíněné hodnotící komise. Ta v červnu 1989 předala vedení SČDU hodnotící zprávu, kterou vypracovala na základě zhlédnutí jednadvaceti zakázaných celovečerních filmů, dvou dokumentů a pásma krátkých snímků a v níž doporučila všechny celovečerní filmy k uvedení zpátky do distribuce. Tato zpráva posloužila jako východisko pro text otištěný ve *Scéně*. Na stránky listu se ale *Stanovisko* SČDU dostalo až o tři měsíce později. Tato časová prodleva na jedné straně může poukazovat na jistou neochotu vedení SČDU přistoupit k radikálnějším krokům, poté, co už prokázalo progresivnější tvář, na straně druhé na rozdílné zájmy dalších institucí zapojených do procesu přehodnocování filmů – hlavně Československého filmu (ČSF) či kulturní komise ÚV KSČ – které ovlivňovaly, jak se bude osud zakázaných filmů vyvíjet dál. Vedle institucí, ale byly podstatnými aktéry i jedinci, či specifické skupiny, jejichž „aktivity“ či „strategie“ stojí za pozornost – jednou z nich byla právě zmíněná komise.

V jedenáctičlenné komisi, které předsedal režisér Július Matula, zasedli vedle střihače Josefa Valušiake převážně filmoví kritici, teoretici a novináři: Jan Svoboda, Milan Hanuš, Jan Bernard, Galina Kopaněvová, Zdena Škapová, Jiří Cieslar, Jiří. P. Kříž, Miloš Petana a Vladimír Bor (do hodnocení se zapojili i Stanislava Přádná a Jan Jaroš, i když nebyli, podle dostupných informací, jejími členy). Komise hodnotila následující celovečerní filmy: *ARCHA BLÁZNŮ* (1969), *AŽ ŽIJE REPUBLIKA* (1965), *ČEST A SLÁVA* (1968), *DEN SEDMÝ, OSMÁ NOC* (1969), *KAŽDÝ DEN ODVAHU* (1964), *KOČÁR DO VÍDNĚ* (1966), *NÁVRAT ZTRACENÉHO SYNA* (1966), *NOC NEVĚSTY* (1967), *O SLAVNOSTI A HOSTECH* (1966), *PASTÁK* (1969), *PŘÍPAD PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA* (1969), *SKŘIVÁNCI NA NITI* (1969), *SMUTEČNÍ SLAVNOST* (1969), *SPALOVAČ MRTVOL* (1968), *STUD* (1967), *UCHO* (1969), *VŠICHNI DOBRÍ RODÁCI* (1968), *ZABITÁ NEDĚLE* (1969) a *ŽERT* (1968), a dva dokumenty *DEVĚT KAPITOL ZE STARÉHO DĚJEPISU* (1969) a *SPRÍZNĚNÍ VOLBOU* (1968). Podle *Scény* komise ohodnotila i snímky *SMĚŠNÝ PÁN* a *KONEC SRPNA V HOTELU OZON*, ty ale nefigurují na programu filmů pro komisi.

Hodnocení filmů probíhalo ve čtyřech fázích, jak je na žádost SČDU navrhli v dokumentu *Analýza a hodnocení filmové tvorby 60. let (námet k projednání)* Jan Svoboda a Milan Hanuš, tehdejší zaměstnanci Kabinetu pro studium dramatických umění Ústavu pro československou literaturu Akademie věd.⁴⁾ Samotnému promítání předcházela sumarizace dobových ohlasů na uváděný film v tisku, kterou vypracoval některý ze členů komise a před konkrétním promítáním ji přečetl ostatním. Následovalo promítání filmu a po něm patnácti až třicetiminutová diskuse a shrnutí závěrů nebo postřehů v heslovitém zápisu. Přítomní členové pak vyplnili expertní dotazníky, kde odpověděli na sedm otázek týkajících se „tématu“, „novosti pohledu“, „dokonalosti stylu“, „stylové osobitosti“, „zvláštního uměleckého přínosu“ a „životnosti“.⁵⁾ Každý film byl na závěr klasifikován celkovou známkou na stupnici 1 (nejméně) až 5 (nejvíce). Vyplněné dotazníky pak hodnotitelé předali jednomu ze svého středu, jenž na jejich základě vypracoval závěrečné stručné zhodnocení díla, opět podle kategorií vymezených dotazníkem. Na konci procesu tak komise měla v ruce dvacet tři sad dotazníků, které společně se závěrečnou zprávou putovaly na sekretariát SČDU. Závěrečná zpráva byla k dispozici i Tuganu Veselému, ústřednímu řediteli ČSF, jenž přehodnocování filmů „zaštlil“ společně s SČDU.⁶⁾ Přestože komise doporučila všechny filmy k uvedení do distribuce, jejich uvolňování mělo daleko k euforické spontánnosti, což je dojem, který navozuje text ve *Scéně*. Ústřední půjčovna filmů (ÚPF), jež sama měla z ekonomických důvodů zájem zařadit zakázané filmy zpátky do distribuce, se i nadále podrobovala konzervativnímu vedení ČSF i konzervativnější části SČDU (reprezentovaným hlavně předsedkyní Jiřinou Švorcovou), která práci revizní komise brala podle všeho spíše jako nutné zlo či úlitbu než start k progresivním změnám a podle toho přistupovala i k jejímu stanovisku.

V edici jsou přetištěny materiály týkající se pěti celovečerních filmů – *VŠICHNI DOBŘÍ RODÁCI*, *ŽERT*, *PŘÍPAD PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA*, *UCHO* a *SKŘIVÁNCI NA NITI*. Dokumenty zařazené do této edice byly vybrány tak, aby přiblížily jednotlivé fáze hodnocení filmů a práci komise a dokreslily samotný proces hodnocení, jeho kritéria a jeho zacílení. Zařazeny jsou tak: příklad sumarizace dobového kritického ohlasu na konkrétní film, výběr z jednotlivých dotazníků a exempláře závěrečných shrnutí u jednotlivých filmů jak ve formě shrnutí jednotlivých dotazníků, tak ve formě eseje. Jako záznamy postojů jednotlivých hodnotitelů tak dokumenty umožňují sestavit si komplexnější obraz celého procesu přehodnocování a uvolňování zakázaných filmů z 60. let, jemuž se podrobněji věnuje studie „Ven z trezoru“, kterou otiskujeme v tomto čísle *Iluminace*.

Snaha o zařazení celého spektra dokumentů tak byla jedním z faktorů, jenž podstatně ovlivnil, jaké filmové tituly se ve výběru nakonec ocitly. Např. závěrečná shrnutí nebyla k dispozici u všech filmů, a shrnutí dobové kritiky bylo k dispozici pouze u snímku *VŠICHNI DOBŘÍ RODÁCI*. Výběr byl determinován i prostou dostupností dotazníků – u řady posuzovaných filmů se žádné dotazníky nezachovaly (či přesněji autorka edice je neměla k dispozici). Počet zařazených dotazníků u jednotlivých filmů také nutně nekorespon-

4) *Analýza a hodnocení filmové tvorby 60. let*, strojopis, 27. 10. 1988. Osobní archiv Stanislavy Prádné.

5) Expertní dotazník. Osobní archiv Jana Svobody.

6) *Zpravodaj Československého filmu* 15, 1989, č. 8 (20. 3.), s. 32.

duje s počtem dotazníků, které byly u tohoto titulu celkově k dispozici. Například k filmu ŽERT existuje sedm dotazníků, zařazeno jich je ale pouze pět. Cílem totiž bylo vybrat „reprezentativní“ vzorek a zároveň zařadit pouze ty dotazníky, u nichž bylo evidentní, kdo je jejich autorem. Výběr usměrňovala i míra „kontroverze“ jednotlivých filmů. Zařazeny jsou tedy dokumenty k dílům, která jsou v obecném povědomí nejvíce spojována s fenoménem trezorový film, přičemž bylo snahou ukázat, jak se s touto kontroverzí vyrovnávali jednotliví hodnotitelé.

Edice obsahuje:

I.

- shrnutí dobové kritiky na film VŠICHNI DOBŘÍ RODÁCI
- shrnutí dotazníků k filmu VŠICHNI DOBŘÍ RODÁCI (Milan Hanuš)
- expertní dotazníky k filmu VŠICHNI DOBŘÍ RODÁCI (Jan Svoboda, Jiří Cieslar)

II.

- shrnutí dotazníků k filmu ŽERT
- expertní dotazník k filmu ŽERT (Július Matula, Jan Svoboda, Jiří Cieslar, Jiří P. Kříž, Galina Kopaněvová)

III.

- shrnutí dotazníků k filmu PŘÍPAD PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA
- expertní dotazník k filmu PŘÍPAD PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA (Jan Svoboda, Jiří Cieslar, Jiří P. Kříž, Galina Kopaněvová)

IV.

- analýza filmu UCHO (Jan Jaroš)
- expertní dotazníky k filmu UCHO (Milan Hanuš, Jiří Cieslar, Jiří P. Kříž)

V.

- zhodnocení filmu SKŘIVÁNCI NA NITI (Stanislava Přádná)
- expertní dotazníky k filmu SKŘIVÁNCI NA NITI (Július Matula, Jiří P. Kříž, Galina Kopaněvová, Jiří Cieslar)

Dokumenty, jež pocházejí ze soukromého „archivu“ Stanislavy Přádné, představují do značné míry unikátní zdroj informací o určitém aspektu historické události a jsou pro filmového historika zajímavé ze dvou důvodů.

Na jedné straně upozorňují na existenci soukromých „archivů“ účastníků určitých událostí jako alternativních zdrojů informací. Sem mohou vedle typu dokumentů zastoupených v této edici patřit například i poznámkové sešity a osobní záznamy, které si vedli lidé zapojení do kulturního dění (záznamy si například podle svých slov vedl předseda filmové sekce SČDU Jiří Svoboda, či tehdejší dramaturg ÚPF Aleš Danielis). Identifikování takových zdrojů informací a jejich kombinace s metodami orální historie a tradičním archivním výzkumem může přispět k historiografii období, v němž se často oficiální

dokumenty nezachovaly, zatím nejsou dostupné či v důsledku ústního předávání příkazů a pokynů vůbec nevznikly.

Narozdíl od „oficiálních“ dokumentů uložených ve fondech SČDU a ve fondech federálního Svazu československých dramatických umělců, které se vztahují převážně k fungování vnitřního aparátu obou organizací, ke způsobu, jakým se zapojovaly do prosazování kulturní politiky, a jak samy sebe vnímaly v rámci struktur československé kulturní scény konce 80. let, je možné z dotazníků a doprovodných textů vyčíst více o postojích hodnotitelů – příslušníků „kulturní inteligence“. Z jednotlivých odpovědí, ale hlavně ze způsobu, jakým jsou obratně formulovány otázky v samotném dotazníku, prosvítá jistá „hra“, již zástupci inteligence hráli s komunistickým režimem v kontextu nejistoty konce 80. let.

Uvážíme-li, že dotazník měl být hlavním vodítkem při přehodnocení zakázaných filmů, jejichž principiální problém z minulosti byl, že nevyhovovaly politicky, je pozoruhodné, jak se jeho autoři formulací otázek obratně vyhnuli ideologickému a politickému aspektu, a tedy i svému hlavnímu úkolu. Otázky jsou soustředěné primárně na uměleckou stránku filmu, na jeho styl či jeho přínos z tvůrčího hlediska. Dotazník tak navádí k určitému typu odpovědi a vynechává samotnou podstatu celého přehodnocovacího procesu. Ti, kteří dotazník vyplňovali, se tak nevyjadřovali přímo k potenciálně ideově-politicky ožehavému sdělení filmu, tedy k hlavnímu důvodu, proč byl zakázán a proč by měl být revidován. Soustředění se na uměleckou a tvůrčí stránku umožnilo členům komise vyhnout se palčivým otázkám, a tím i jakékoliv kontroverzi, nicméně ale zároveň vyřknout určitý hodnotící soud, jenž mohl být brán jako východisko pro konečné rozhodnutí o uvolnění nebo neuvolnění filmu. Dotazník byl tak založený na argumentu, že v umělecké hodnotě je obsažena i ideovost. Komise vykazala žádanou činnost stylem, který byl tolik typický pro stagnaci a lavírování konce 80. let na československé politické a kulturní scéně. Šlo tak o jistý způsob vyjednávání s režimem, kdy byly tolerovány určité ústupky či tvrzení (viz např. dotazník Jana Svobody k filmu PŘÍPAD PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA), ale v žádném případě hodnotitelé nenavrhovali revoluční řešení, nýbrž prosazovali vnitřní obrodu socialismu (viz např. dotazník Jiřího P. Kříže k ŽERTU či shrnující hodnocení k PŘÍPADU PRO ZAČÍNÁJÍCÍHO KATA). Pročítání dotazníků a hodnotících zpráv tak mimo jiné vybízí k zamyšlení nad rolí kulturní inteligence v socialistické společnosti Československa 80. let.

Jindřiška Bláhová